

□ **ANTHONY C. WOODBURY**

Çev. TUĞBA TAŞOVA

The University of Texas at Austin
Department of Linguistics

TEHLİKEDEKİ DİL NEDİR?

WHAT IS ENDANGERED LANGUAGE?¹

Bir dilin tehlikede olduğunu söylemek ne anlama gelir?

Tehlikedeki dil, yakın gelecekte muhtemelen yok olacak dildir. Birçok dil kullanımdan düşüyor ve bölgede ya da halk arasında yaygın olarak kullanılan dille yer değiştiriyor: Amerika'daki İngilizce veya Meksika'daki İspanyolca gibi. Mevcut eğilimler tersine çevrilmediği sürece tehlikedeki diller, gelecek yüzyılda yok olacaktır. Birçok dil yeni neslin çocukları ve yetişkinleri tarafından öğrenilmemektedir. Bu durumun sonucu olarak bu diller son konuşurları öldüğünde yok olacaktır. Gerçek şu ki, düzinelerce dilin bugün yaşayan sadece bir anadil konuşuru vardır ve bu kişilerin ölümü, bu dilin yok olacağı anlamına gelmektedir. Artık hiç kimse tarafından konuşulmayacak ya da hiç kimse tarafından bilinmeyecektir.

Eski Yunanca ve Latince gibi ölü dillere olan bu muydu?

Hayır. Bu diller, ölü olarak değerlendirilir, çünkü tarihi metinlerde bulduğumuz bu diller artık konuşma dili olarak kullanılmamaktadır. Fakat bu diller birdenbire diğer dillerle yer değiştirmediler; örneğin: Eski Yunanca yavaş yavaş modern Yunancaya gelişmiş; Latince yavaş yavaş modern İtalyancaya, İspanyolcaya, Fransızcaya, Romancaya ve diğer dillere gelişmiştir. Aynı şekilde Chaucer döneminin İngilizcesi artık konuşulmamaktadır ama bugün konuşulan modern İngilizceye gelişmiştir.

Diller nasıl yok olur?

Dilin yok olmasının sebeplerinden biri soykırımdır. Örneğin, Avrupalı işgalciler 19. yüzyılın başlarında Tasmanyalıyı öldürdüklerinde bilinmeyen sayıda birçok dil de bu halklarla birlikte ölmüştü. Dil ölümüne neden olan daha sık görülen bir durum ise, bir topluluk daha geniş ya da güçlü bir grupla birleşmek için kendini baskı altında hissettiğinde diller yok olur. Bazen insanlar, ana dillerine ek olarak kendi grubu dışındakilerin dilini öğrenirler; bu, Grönland dilinin (Kalaallisut) yanında Dancanın öğrenildiği, Danimarka topraklarındaki Grönland'da yaşanmıştır fakat toplum, sık sık kendi dilinden hatta etnik ve kültürel kimliğinden vazgeçmeye zorlanmıştır. Bu durum Türkiye'de dillerinin yazılması veya resmi olarak öğretilmesi kanunlarla yasaklanmış olan etnik Kürt grubu için gerçekleşen durumdur. Aynı şekilde 1960'larda yatılı okullarda

¹ Özgün adı 'What is an endangered language? (Linguistic Society of America)' bu makale yazarın izniyle Türkçeye aktarılarak yayımlanmaktadır. www.linguisticsociety.org

anadillerini konuşmaları nedeniyle cezalandırılan Yerli Amerikan dillerinin genç konuşurları için de söz konusudur.

Dil ansızın mı yoksa aşamalı bir şekilde mi yok olur?

Her ikisi de. Bir dilin kaderi, artık çocuklar tarafından öğrenilmiyorsa tek bir nesilde değiştirilebilir. Bu, yaklaşık 20 yıl önce bütün çocukların Yupik dili konuştuğu Alaska'daki bazı Yupik Eskimo toplulukları için geçerlidir; bugün bu toplulukların bazılarında en genç konuşurlar 20'li yaşlarındadırlar ve çocuklar yalnızca İngilizce konuşur. Benzer şekilde, 1940'lara kadar Galce, Cape Breton adasında, Yeni İskoçya'da konuşuluyor ancak 1970'lerde bu dil artık çocuklar tarafından öğrenilmiyordu. Diğer durumlarda ise diller, çok daha yavaş bir biçimde zayıflamaktadır. Kanada'ya komşu ve Kuzeydoğu New York'ta konuşulan Onondaga ve Mohawk gibi İrokua dilleri, iki yüzyıldan fazla sürede zayıflamıştır ancak bugün hâlâ bu diller yaşlılar ve daha genç konuşurlar tarafından da konuşulmaktadır.

Kaç dil tehlikededir?

1996 yılındaki sayıma göre, dünya üzerinde 6.073 ayrı dil konuşulmaktadır. Bunların 1000'i Amerika'da, 2011'i Afrika'da, 225'i Avrupa'da, 2165'i Asya'da ve 1320'si Avustralya dâhil olmak üzere pasifikte konuşulur. Ancak bu rakamlara kuşku ile bakmak gerekir çünkü birçok dil hakkında sahip olduğumuz bilgi yetersiz ya da güncel değildir ve diller ile ağızlar arasında bir sınır belirlemek zordur fakat çoğu dilbilimci, dünya üzerinde 5000 dil olduğu konusunda hemfikirdir. Yine de bu yüzyıldan itibaren çoğu dil yok olabilir. Bazı dilbilimciler bu sayının yarı yarıya azalacağına inanıyor, bazıları ise dünya dillerinin çoğunluğunun -en fazla birkaç bin ya da daha az insan tarafından konuşulan- İngilizce, İspanyolca, Portekizce, Mandarin Çincesi, Endonezya dili, Arapça, Swahili ve Hint dili gibi dillere yol vererek toplamda yüzlerce dile kadar düşebileceğini söylüyor. Bazı tahminlere göre dünya dillerinin %90'ı gelecek yüzyılda tarihe karışacaktır.

Kimlerin dilleri tehlike altındadır?

Tehlikede olan diller, küçük bir toplum tarafından konuşulmasına rağmen bu topluluklar dünya dillerinin çoğunun yaşamasından sorumludurlar. Dokuz yüz kadar dili konuşan Papua Yeni Gine'nin kabileleri bunlar arasındadır. Avustralya'nın yerli halklarının ana dillerinin %90'ından fazlası bugünkü nesil ile beraber ölecektir; Amerikan'ın yerli halkları, kendi dillerinin 900 kadarını hâlâ muhafaza etmektedir; Afrika'nın ulusal ve azınlık kabileleri, Asya ve Okyanusya ile İrlandalılar, Frizler, Provençal ve Basklar gibi marjinalize olmuş Avrupa halkları binden fazla farklı dilde konuşuyor.

Kuzey Amerika yerli dillerinin kaç tehlikededir?

Yapılan son araştırmaya göre, bir zamanlar Kuzey Amerika'da konuşulan yüzlerce dilden geriye sadece 194 dil kalmıştır. Bunların 33'ü hem yetişkinler hem çocuklar tarafından geriye kalan 34'ü yetişkinler ve az sayıda çocuk tarafından; 73'ü 50 yaşını aşmış yetişkinler tarafından; 49'u 70 yaş üzeri çok az insan tarafından konuşuluyor ve 5'i çoktan yok olmuştur.

Çocuklara aktarılamayan veya çok az sayıda çocuk tarafından öğrenilen diller, tehlikededir ve muhtemelen yok olacaktır. Aslında sadece ilk gruptaki 33 dil "güvenli" görünüyor ancak bunların çoğu da tehdit altındadır çünkü konuşurları, çocukların İngilizce konuştuğu diğer toplulukların yanında yaşıyor ve bütün yerli Kuzey Amerikalı gruplar ana dillerini bırakmaları

ve onun yerine İngilizce konuşmaları için baskı altındadırlar. Özellikle genç nesil baskıyı daha güçlü bir şekilde hissediyor çünkü televizyon ve filmler, genç izleyicileri göz alıcı, materyalist ve kendi ana topluluklarıyla, yaşlılarıyla ve gelenekleriyle belli bir bağlantısı olmayan bir dünyaya katılmaları için kültürel değerlerin korunması açısından caydırıcı mesajlar gönderiyorlar.

Yine de, dilbilimsel mirasın büyük bir kısmı açıkça tehlikede olmasına rağmen, birçok yerli Amerikan dilinin 21. yüzyılda hâlâ hayatta olması, bu toplulukların gücünün ve dilin insan için temel değer olduğunun kanıtıdır.

Dilin yok olması topluluk ve geri kalanlar için ne anlama gelir?

Bir topluluk, dilini yitirdiğinde aynı zamanda kültürel mirasının da birçoğunu yitirir. Dilin yok olması istemli veya istemsiz bir şekilde gerçekleşmesine rağmen, her zaman bir tür baskı içerir ve sık sık sosyal kimlik kaybı veya yenilgi sembolü olarak hissedilir. Bu, bir grubun dilini kaybettiğinde her zaman sosyal kimliğini de kaybettiği anlamına gelmez; örneğin, hem California'daki Çumaşlar (Chumash) hem de Man adasındaki Manlar (Manx) ana dillerini yitirmişlerdir ama Çumaşlar veya Manlar olarak kimliklerini yitirmemişlerdir ancak dil, bir grubun kimliğinin güçlü bir sembolüdür. İnsanlar kültürel, manevi ve entelektüel yaşamlarının büyük bir kısmını dil vasıtası ile deneyimler. Bu deneyimler dualar, mitler, törenler, şiir, oratoryolar ve teknik kelime dağarcığından günlük selamlaşmalara, vedalaşmalara, konuşma tarzlarına, mizaha, çocuklarla konuşma yollarına ve alışkanlıklara, davranışlara ve duygu kavramlarına kadar uzanır. Bir dil yok olduğunda, eğer hiçbir unsuru muhafaza edilmezse - farklı kelimeler, sesler ve gramerlerle -yeni dilde yeniden şekillenir. Çoğu zaman gelenekler, bu süreç içerisinde ansızın kaybolur ve daha güçlü bir grubun kültürel alışkanlıkları onun yerini alır. Bu sebeplerden dolayı, diğerlerine nispeten topluluğun kendi dilinin hayatta kalması çok önemlidir.

Bir dil yok olduğunda bilimsel veriler de yok olur. İnsanlık tarihi, dil arayıcılığıyla nesilden nesile aktarılır bu yüzden dil yok olduğunda topluluğun önemli tarihsel bilgileri de yok olur. Ayrıca, insan dillerinin yok olması, dil bilimcilerin insan bilinci hakkındaki öğrenebileceklerini de ciddi bir şekilde sınırlandırır. Bir insan dilinde, neyin mümkün neyin imkânsız olduğunu, bütün dünya dillerinin sahip oldukları ortak noktalara yönelik çalışmalarla keşfedebiliriz. Bu çalışmalar bize, insan zihni ve çocukların dil gibi karmaşık bir sistemi nasıl bu kadar kolay ve hızlı öğrenebildikleri hakkında önemli bilgiler verir. Daha az dil üzerine çalışma yapılması insan zihni hakkında daha az bilgi sahibi olacağımız anlamına gelir.

Herkes aynı dili konuşsaydı daha kolay olmaz mıydı?

Birçok insan için ulusal veya uluslararası baskın dili bilmek önemli olmasına rağmen bu, onların ana dillerini terk etmeleri gerektiği anlamına gelmez. İki ya da daha fazla dili konuşarak büyüyen çocuklar bu dilleri tek bir dil konuşarak büyüyen çocuklar kadar iyi öğrenebilirler.

Tehlikede olan dilleri korumak için ne yapılabilir?

Dilini korumak veya canlandırmak isteyen bir toplum birçok seçeneğe sahiptir. Muhtemelen en dramatik hikâyeye, yüzyıllarca öğrenildikten ve sadece tarihi bir yazı dili olarak çalışılan ve öğrenilen daha sonra anadil olarak canlandırılan modern İbranice'nin hikâyesidir. İrlandaca, İngilizcenin baskınlığına rağmen İrlanda'nın ulusal dili olarak hatırı sayılır ölçüde kurumsal ve politik desteğe sahiptir. Yeni Zelanda'da Maori toplulukları, yaşlıların çalıştırıldığı ve tamamen Maori'de yönetilen, "kohango reo" dil yuvaları" olarak adlandırılan anaokulları kurmuşlardır.

Maori'de, Alaska'da, Hawaii'de ve başka yerlerde bu model, bazı durumlarda ilkökul ve farklı seviyelere kadar genişletilmiştir. California'da, sadece birkaç yaşlı konuşuru hala yaşamakta olan toplumdaki gençler, yaşlı konuşurlar için dil çırakları haline gelmişlerdir. Şimdilerde sayısı artan konferanslar, atölyeler ve yayımlar; dillerini korumaya çalışan bireyler, okullar ve topluluklar için destek sağlamaktadır.

Çünkü pek çok dil yok olma tehlikesi altındadır; dilbilimciler, onlar hakkında mümkün olduğunca çok şey öğrenmeye çalışıyorlar böylece bir dil yok olsa bile aynı zamanda dilin bütün bilgileri yok olmayacaktır. Araştırmacılar, resmi ve gayri resmi ortamlarda, çeviri ile birlikte video kayıtları, ses kayıtları ve not alarak dili kayıt altına alırlar.

Buna ek olarak, dilin söz varlığını ve gramerini analiz ederler, Elde edilen bulgulara dayanarak sözlükler, gramerler yazarlar. Ayrıca dilbilimciler, dilin öğretimi, korunması ve canlandırılmasına yönelik teknik ve uygulamalı yardımlar sunarak dillerini korumak isteyen topluluklarla birlikte işbirliği de yaparlar. Dilin konuşurlarına sundukları yardım kısmen, yazdıkları sözlükler ve gramerlere dayanır fakat dilbilimciler, dilin geniş varyantlarını öğretmek ve incelemekteki deneyimlerini kullanarak farklı şekillerle de yardım edebilirler. Yok olma tehlikesi yaşayan diğer diller hakkında öğrendiklerini, dilini korumak isteyen topluluklara destek olmak için kullanabilirler ve dilleri kaydetmek ve incelemek için son teknolojinin avantajından faydalanabilirler.

Ölen dillerin yerine yeni diller doğuyor mu?

Evet. Amerikan işaret dili de dâhil olmak üzere birçok işaret dili son birkaç yüzyıl içinde ortaya çıkmıştır. Papua Yeni Gine'nin ulusal dili Tok Pisin, İngilizceye dayalı pidginden (iki ya da daha fazla dilin karışımı) gelişmiş ulusal dildir. Yüzyıllar boyunca işaret dilinin farklı diyalektleri kendi kuralları içinde, farklı dillere gelişmişlerdir tıpkı Latin diyalektlerinin Fransızcaya, İtalyancaya ve buna benzer dillere gelişmesi gibi.

Fakat bu yeni diller kaybedilen dil mirasıyla kıyaslanamaz. Elbette günümüz dünyasında konuşulan binlerce dil, insanlık tarihi boyunca değişim göstermiştir. Birbiriyle ilişkili her dil grubu, en az 5000 yıllık ve genellikle daha fazla süren bir gelişimle diğer her gruptan ayrılmıştır. Eğer İngilizce yeryüzündeki tüm insanların tek dili olsaydı, mirasımız olan çeşitliliği üretmek, - bu çeşitliliğin altında büyüdüğü koşulları bir şekilde yeniden üreteceğimizi varsayarsak- on binlerce yıl alırdı. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın şu anda sahip olduğumuz çeşitliliğin yeri kesinlikle doldurulamaz.

For further information

Davis, Wade. 1999. "Vanishing Cultures". *National Geographic*. 196(2). 62-89.

Grenoble, Lenore, and Lindsay Whaley (eds.) 1998. *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Cambridge: Cambridge University Press.

Robins, Robert, and Eugenius Uhlenbeck (eds.) 1992. *Endangered Languages*. Oxford: Berg.

<http://www.linguistlist.com>